

Др Ђуро ТОШИЋ*

ПОРОДИЦА МИЛОРАДОВИЋ-СТЈЕПАНОВИЋ ИЗ ВЛАШКОГ РОДА ХРАБРЕНА

Судећи по садржају пословне књиге чувеног дубровачког трговца Џивана Припчиновића из средине 70-их година XV вијека, на подручју данашње столачке, љубињске и билећке општине живјели су сљедећи влашки родови и братства: Бурмази, Влаховићи, Банчићи, Годуни, Бољуни, Ненковци, Поцрње, Глеђевци, Примиловићи, Мириловићи, Предојевићи, Хоројевићи и Храбрени.¹ Тај простор је у првим турским пописима регистрован као нахија Доњи власи који се у доба босанске државне самосталности не среће под тим именом, иако је, имајући у виду организацију живота, био насељен власима још у вријеме херцегове власти, а можда и раније.² Најбројнији међу наведеним доњовлашким

* Аутор је научни савјетник у Историјском институту САНУ, Београд.

¹ Бурмази - Хисторијски архив Дубровника (ХАД): Privata 3b fol. 44, 7. V 1477; fol. 45, 25. VIII 1475; fol. 49, 21. V 1476; fol. 60, 20. V 1477; fol. 46, 5. V 1476; fol. 63, 25. VIII 1477; Влаховићи - ХАД: Privata 3b fol. 46, 5. V 1476; fol. 47-49, 17. V 1476; fol. 60, 25. V 1477, fol. 61, 1. VIII 1477; fol. 62, 15. VI 1476; fol. 63, 25. VII 1477; Банчићи - ХАД: Privata 3b fol. 49, 27. V 1476; fol. 61, 10. VI 1477; fol. 62, 10. VI 1477; Бољуни - ХАД: Privata 3b fol. 61, 21. VI 1476; Ненковци - ХАД: Privata 3b fol. 50, 27. V 1476; fol. 60, 24. V 1477; fol. 61, 1. VI 1477; Поцрње - ХАД: Privata 3b fol. 61, fol. 31. V 1477; fol. 63, 25. VII 1477; Глеђевци - ХАД: Privata 3b fol. 50, 27. V 1476; fol. 61, 1. VI 1477; fol. 62, 15. VI 1477; fol. 63, 25. VII 1477; Примиловићи - ХАД: Privata 3b fol. 60, 25. V 1476; fol. 61, 1. VI 1476; Предојевићи - ХАД: Privata 3b fol. 60, 31. V 1476; Хоројевићи - ХАД: Privata 3b fol. 60, 25. V 1477; Храбрени - ХАД: Privata 3b fol. 43, 26. V 1477; fol. 61, 27. VII 1477; fol. 63, 25. VI 1477. Упор: Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима према пословној књизи Дубровчанина Џивана Припчиновића (О херцеговачким влашким кайунима)*, ГЗМ, Н. С. Св. XI, Сарајево 1956, 29-39.

Овај занимљиви дубровачки извор добили смо у ксерокопијама на увид добротом и љубазношћу колегинице др Руже Ђук, на чему јој и овом приликом најтоплије захваљујемо.

² N. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini (Vlasi i uspostava timarskog sistema)*, Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 10, Sarajevo 1974, 156.

Још у ратним догађајима 1430. године када су Дубровчани ратовали с босанским војводом Радосавом Павловићем око Конавала, поред Бобана, Пилатоваца, Кра-

родовима били су, са своја четири катуна, Бурмази, који су давали кнеза, док су најутицајнији, мада не тако бројни, са свега једним катуном, Храбрени регрутовали војводу за читаво подручје Доњих влаха. Као влашки старјешина ранга вишег од кнеза, војвода је "заповедао власима војницима скупине катуна (нахијске) и представљао групу катуна (нахију) пред вишим државним представницима", па му стога припада и једно од водећих мјеста међу челницима сточарских заједница на територији источне Херцеговине.³ Због тога је, управо, војводски род Храбрена и био предмет интересовања бројних истраживача (попут Нићифора Дучића, Владимира Ђоровића, Алојза Бенца, Војислава Божићевића, Димитрија Сергејевског, Богумила Храбака, Недима Филиповића, Марка Вега, Павла Васића и Љубинке Којић), који су се са историјског, књижевног, археолошког и културног становишта занимали за њихову прошлост, која је, и поред тога, остала у доброј мјери нерасвијетљена.⁴ Зато ћемо се, полазећи од резултата поменутих литературе и уз анализу досад некористићене и непознате изворне грађе, позабавити у овом раду приказивањем породице Милорадовић-Стјепановић која је неколико вијекова чинила окосницу најзначајнијег међу тринаест набројаних родова на подручју Доњих влаха.

И данас се један од шест заселака Доњег Храсна назива Рабренима, одакле је вјероватно потицао поменути род Храбрена.⁵ Они су -

сојевића и Плиска (доцније у Бобанима), помињу се и власи Бурмази, Мириловићи и Поцрње који су касније играли веома важну улогу у Доњим власима. К. Јиречек, *Власи и Моровласи у дубровачким сјоменицама (Власи и Моровласи)*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 197.

³ Б. Храбак, *Челници сточарских заједница у источној Херцеговини (Челници сточарских заједница)*, Зборник за историју БиХ 2, Београд 1997, 160.

⁴ Н. Дучић, *Манасијир Жићомислић*, Књижевни радови, књ. I, Београд 1891, 54-73; В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940; Исти, *Херцеговачки манасијери, Манасијир Жићомислић (Херцеговачки манасијери)*, Старица III серија, том X-XI, Београд 1935-36, 3-36; А. Венац, *Radimlja*, Сарајево 1950; В. Божићевић, *Власијеска породица Милорадовића-Храбрених у Херцеговини (Власијеска породица Милорадовића-Храбрених)*, ГЗМ, Н. С. Св. VII, Сарајево 1952, 139-160; D. Sergejevski, *Slike pokojnika na našim srednjovjekovnim nadgrobim spomenicima (Slike pokojnika)*, GZM, N. S. Sv. VIII, Sarajevo 1953, 131-139; Б. Храбак, *Прилози дајтовању херцеговачких сјећака (Прилози дајтовању)*, ГЗМ, Н. С. Св. VIII, Сарајево 1953, 325-328, Исти, *О херцеговачким влашким катунима*, 29-39; Исти, *Разгрананање катунa и сиварање групе катунa односно њелемена у некадашњој Херцеговини (XIII-XV век) (Разгрананање катунa и сиварање групе катунa)*, Предмет и методи изучавања патријархалних заједница у Југославији, ЦАНУ, 3, Титоград 1981, 181-201; Исти, *Челници сточарских заједница*, 139-172; N. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema*, 127-221; M. Vego, *Kulturni karakter nekropole Radimlja kod Stoca (Kulturni karakter nekropole Radimlje)*, "Srednjovjekovna Bosna i zapadna kultura", Zenica 1973, 307-335; P. Vasić, *O nekim vidovima srednjovjekovne nošnje u Bosni i Hercegovini (O nekim vidovima srednjovjekovne nošnje)*, "Srednjovjekovna Bosna i zapadna kultura", Zenica 1973, 245-266; Љ. Којић, *Манасијир Жићомислић*, Веселин Маслеша, Сарајево 1983.

⁵ Ј. Дедијер, *Херцеговина антропологијско-географске студије (Херцеговина)*, Сарајево

према казивању Н. Дучића - под каснијим именом Милорадовићи, имали своје дворе у Црнићима у Дубравама - гдје су сада Опијачи; неки огранци ове бројне породице становали су и на Тријебњу, као и у Житомислићу, док су им се добра налазила у Житомислићу, у Драчеву и у Свитави у Габели, крај Неретве, а припадала им је и планина Обрљен - више Зијемље - близу Мостара.⁶ Овако детаљно приказану и живописно осликану панораму распрострањености овог најзанимљивијег херцеговачког влашког рода покушаћемо провјерити кроз призму савремених, у првом реду турских и дубровачких писаних извора, пошто претходно утврдимо редослијед јављања оних његових чланова који су играли кључну улогу у организовању друштвеног и јавног живота на територији Доњих влаха у XV вијеку.

Али, прије тога да покушамо ријешити питање односа породичних назива Храбрена и Милорадовића, од којих је за посљедње Н. Дучић држао да су се појавили тек у XVII и XVIII вијеку - будући да таквог патронима није могао наћи раније,⁷ док је В. Ђоровић помињао само "неколико српских војвода, као Петра Стјепановића и Вукића Храбрена", не примјећујући уопште да се ради о двојници рођене браће.⁸ Истини за вољу, ствари су стајале знатно другачије: родоначелник породице Милорадовић - Милорад је живио већ у другој половини XIV, а не тек у XVII и XVIII вијеку (како то казује Н. Дучић),⁹ док су његови унуци "војвода Петар, други назив Храбрена, и брат му Вукић" (дакле припадници исте, а не двије различите породице како их приказује В. Ђоровић) били 1477. године старјешине заједничког џемата од 127 кућа и 16 неочењених влаха који су зимовали у мјестима Требањ, Храсно, Хвалишево, Гњирац (?), Пљешевац, Црнићи, Јасоча, Паштроковина (?), Коротуша и Дубрава, а љетовали у мјестима званим Височица и Туховија.¹⁰ Све то сасвим јасно показује да назив Храбрена представља име рода и катуна Храбрена, а ознака Милорадовић презиме једне, у овом случају катунарске и војводске, породице у оквиру истога рода, те стога родственичко име Храбрена, као шире, претходи ужем породичном имену Милорадовић.¹¹

Осим личног имена и приближног времена у коме је живио, за родоначелника породице Милорадовић у Храбренима могло би се претпоставити и то да је био старјешина влашког рода или какве скупине. О његовом сину Стјепану Милорадовићу, међутим, сачувана грађа пружа нешто више појединости и могућности да се његова дјелатност

1990, 278.

Не знамо откуда податак М. Вегу (*Kulturni karakter nekropole Radimlje*, 325) да се један заселак Горњег Храсна назива Храбренима.

⁶ Н. Дучић, *Манастир Житомислић*, 62, 65.

⁷ Исто, 60-61.

⁸ В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, 602-603.

⁹ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким катунима*, 34 и М. Вегу, *Kulturni karakter nekropole Radimlje*, 330.

¹⁰ А. Аличић, *Поименични popis sandžaka vilajeta Hercegovina (Poimenični popis)*, Сарајево 1985, 130-131.

¹¹ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким катунима*, 34.

деталније прати у првој половини XV вијека. Тако дубровачки извори биљеже владину жалбу босанском кнезу Петру Павловићу како је с прољећа 1416. његова војска - пред којом су били жупан Ђурађ и Стјепан Милорадовић - заједно са Турцима, опустошила предео око Сливна¹² и чувају успомену на катун Стјепана Милорадовића из 1438. године.¹³ В. Богићевић је исправно прихватио мишљење Ђура Даничића да је Стјепан Милорадовић човјек Петра Павловића,¹⁴ али је из сасвим јасне стилизације поменуте дубровачке жалбе брзоплето закључио да је и жупан Ђурађ био Милорадовић и на основу тога несмотрено уопштио да су Милорадовићи, као жупани, спадали "у ред босанског племства и имали истакнуту улогу у друштвеном животу свога времена".¹⁵ Истина, они су, али не у својству жупана, још прије успостављања турске власти постали властела, о чему свједоче баштине неких њихових истакнутијих чланова, о којима ће мало касније бити више ријечи.

О војсковођи и катунару Стјепану Милорадовићу, поред писаних вијести из Дубровачког архива, говоре и неки остаци материјалне културе сачувани на овом простору. Тако се у једној од најљепших средњевјековних херцеговачких некропола Радимљи налази надгробни споменик у облику саркофага са подножјем израђеним од истог комада камена као и саркофаг. На југозападној широј страни стећка представљен је штит, уоквирен линијама испуњеним косим цртицама, уз чији се горњи десни угао налази мало удубљење. Преко штита постављен је мач са балчаком који се завршава једном куглицом, а крсница, обично смјештена изнад штита, овдје је унутар њега. На обје половине штита уклесана су по два зракаста круга, од којих је десни горњи, нешто више смјештен од лијевог, а читава представа изведена техником урезивања.

Изнад овог штита усјечен је натпис у два реда који гласи:

"Асе лежи Стипанъ а чинио ка(ми) Миогостъ ковачъ".

На сјеверозападној ужој страни саркофага израђен је крст на троугаоном подножју и са сразмјерно ниско постављеном крсницом и крајње необично изведеном читавом стилизацијом.¹⁶

По мишљењу неких аутора, под овим стећком је морао лежати човјек који је био толико познат да ковачу није било потребно да урезује његово презиме, па стога поједини међу њима тврде да "нема готово никакве сумње да се натпис односи на војводу Стипана Милорадовића,

¹² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма (ССП) I/1*, Београд 1929, 530-531, бр. 550, 23. III 1416; 531, бр. 551, 23. III 1416.

¹³ Б. Храбак, *Разгранаване каиуна и сиварање зрује каиуна*, 188.

¹⁴ Б. Даничић, *Рјечник из књижевних стјарина српских*, књ. II, Београд 1864, 64.

¹⁵ В. Богићевић, *Власићевска породица Милорадовића-Храбрених*, 142. Све оно што Богићевић казује (на стр. 146) о гранама Храбрена у Зворнику и Бањалуци не треба прихватити "ново за готово", а његово реконструисање везе Добријевића и дубровачке породице Храбрих са Храбренима и поријекла ових посљедњих из зворничког краја, као и генеолошко повезивање Милорадовића преко Храбреновића са грофовима Охмучевић, представља школски примјер некритичности у нашој историографији - како је то примијетио још и Б. Храбак у своме раду: *О херцеговачким влашким каиунима*, 35, нап. 39.

¹⁶ А. Венас, *Radimlja*, 16-17, 39.

родоначелника Стјепановића-Храбрена"¹⁷. Но, ипак, Вегова аподиктичка тврдња да је тај војвода Стипан умро око 1470, најкасније 1477. године, мора отпасти, пошто се његово име не среће ни у једном од турских пописа из 1468/69. и 1475/77. године.

Колико год нисмо сигурни да поменути натпис на овом стећку припада Милорадовом сину Стјепану - тим прије што се његов штит увелико разликује од штита пронађеног на стећку сина му Радоја - толико смо увјерени да један други лапидарни споменик чува директну успомену на њега. У ствари, у дворишту старе православне цркве св. Петра и Павла у горњем дијелу села Ошанића, поред саме радимљске некрополе, на једној од двије камене столице уклесане у живу стијену стоји забиљежено: "А се сто воеводе Стипана Милорадовића а понови га воевода Петар, синь му". Натпис на каменој столици у Ошанићима говори да је ту, управо пред црквом - како је то био обичај у средњем вијеку - сједио и на неком, можда, црквеном збору судио својој дружини први, по имену познати, војвода Доњих влаха.¹⁸ Он је, вјероватно, носио војводску титулу и онда када је у прољеће 1416, заједно с агресивним сусједом жупаном Ђурђем, плијенио Дубровчане у Доњој Неретви око Сливна, да би је послје његове смрти наслиједио један од синова, војвода Петар, и у том својству обновио очеву судачку столицу на којој је сједио док је обављао преузету дужност.

О времену смрти Стјепановог "саборца" у сукобу против Дубровчана, жупана Ђурђа, који је неоспорно умро знатно прије њега, можемо нешто поближе рећи. И данас, наиме, у средњевјековној некрополи села Крушева стоји стећак са натписом који гласи: "А се лежи жупан Јурое коино пог(и)бе на почтен(и) служби за св(ога) г(оспо)д(ина). А побилиж(и) га кнез"¹⁹. Ако се упореди садржај натписа са поменутом дубровачком жалбом с прољећа 1416. о пљачки војске кнеза Петра Павловића - коју су предводили жупан Ђурађ и Стјепан Милорадовић - и оштрим Ђурђевим захтјевом Дубровчанима да му врате неке дугове док се буде налазио "на Храсну" (у непосредној близини села Крушева!), онда произилази да је Павловићев одани жупан наставио "почтену службу" у којој "пог(и)бе за св(ога) г(оспо)д(ина)", па га због тога кнез (свакако Петар Павловић!) "побилиж(и)" - постави му биљег. Како је поменути Павловић 1420. био сигурно мртав,²⁰ то значи да је и његовог војсковођу морала задесити иста судбина између 1416. и 1420. године, кад му је над мртвим тијелом и постављен биљег са цитираним натписом.

Катунар Храбрена и војвода читавих Доњих влаха Стјепан Милорадовић је имао тројицу синова: Петра, Радоја и Вукића. Средњи по год-

¹⁷ А. Венас, *Radimlja*, 40 и М. Vego, *Kulturni karakter nekropole Radimlja*, 324-325.

¹⁸ М. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine (Zbornik srednjovjekovnih natpisa)*, II, Sarajevo 1964, 13, br. 56. Упор. М. Vego, *Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine (Novi i revidirani natpisi)*, GZM, N. S. Sv. XVII, Sarajevo 1962, 202-203 и Исти, *Kulturni karakter nekropole Radimlja*, 329.

¹⁹ Љ. Стојановић, *Сџари српски записи и наџиписи*, књ. 3, Београд 1984, 16, бр. 4823.

²⁰ Петар Павловић је погинуо 1420. у рату са Турцима. С. Ђирковић, *Историја средњовјековне босанске државе (Историја Босне)*, Београд 1964, 248.

инама био је, по свој прилици, Радоје, чији се стећак налази у поменутој некрополи Радимљи. То је, у ствари, надгробни споменик у облику високог сандука који добива форму зарубљене и обрнуте четворостране пирамиде смјештене на подножју израђеном од посебног камена. На ширим странама стећка уклесана су по четири аркадна ступа са округлим главицама и нишама у подножју, док је сјеверозападна ужа страна најљепше украшена. На њој се истиче маркантна мушка фигура, на чијој је глави луком испуњена цртицама означена коса, а очи представљају удубљења испод којих урезана црта означава прије бркове неголи нос, за коју Д. Сергејевски сматра да је управо Радојев лик.²¹ Десна рука фигуре је подигнута, са раширеним и несразмјерно великим прстима, од којих је између палца и кажипрста смјештен пластични круг са унутрашњим удубљењем који би могао бити знак војничког ранга породице којој је припадао покојник. У висини рамена лијеве руке којом се представљени лик подбочио урезан је лук са стрјелицом, који су несумњиво симбол његове војничке функције. Испод подлактице пресавијене лијеве руке приказан је четвртасти штит са нешто уздигнутим лијевим углом, те дијагоналном која га дијели с десна у лијево на два дијела и мачем од кога се види округла главица и врх оштрице. Под ногама фигуре усјечене су три нише окружене урезаном линијом.²² И, најзад, посебно својом грациозношћу, истиче се одијело са хоризонталним пругама, које представљају ширит или вез, и појасом који се, сходно бургундској моди која је владала у Европи XV вијека, налазио на своме природном мјесту. Исто тако, крој одијела, па чак и вертикални нагиби који падају од појаса наниже указују да је и на овом стећку дошао до пуног изражаја модни ауторитет далеке Бургундије.²³

Лијево од главе уклесане фигуре са југозападне и југоисточне стране споменика стоји у два реда записано:

"Сие лежи добри Радое син воеводе Стипана на свои баштини на Батногахъ.

Си билигъ постави на ме братъ мои воевода Петаръ".²⁴

Цитирани садржај натписа нуди много елемената за закључивање. Синтагму "добри Радое" Б. Храбак објашњава чињеницом да је покојник "умро сасвим млад - још за живог оца", у складу са вјеровањем у народу "да бог узима добре младиће и девојке са овог света".²⁵ Међутим, ако је Радојев отац војвода Стјепан био жив у моменту синовљеве смрти, било би мало необично да му "билигъ постави" брат војвода Петар, а не отац као што је то био обичај у оно вријеме. Требало би размислити и о томе да ли атрибут "добри" схватити у складу с поменутиим народним вјеровањем, или можда у духу доброг јунака Радохне који је сахрањен испод стећка у љубинском селу Миљановићима,²⁶ у прилог чему као да

²¹ D. Sergejevski, *Slike pokojnika*, 131-132.

²² A. Benac, *Radimlja*, 9, 31, 32.

²³ P. Vasić, *O nekim vidovima srednjovekovne nošnje*, 250.

²⁴ A. Benac, *Radimlja*, 9, 39.

²⁵ Б. Храбак, *Прилоз дајвовању*, 326.

²⁶ Š. Bešlagić, *Stećci katološko-topografski pregled* (Stećci), Sarajevo 1971, 380.

говори и лик узорног ратника уклесан на Радојевом надгробном споменику. Што се тиче времена смрти "доброг Радоја", у његовом утврђивању биће нам од велике помоћи турски пописи из 1468/69. и 1475/77. године. По сумарном босанском дефтеру из 1468/69. године војвода Петар је, заједно са братом Радојем, уживао тимар од пет села који им је доносио ренту од 2.585 акчи и због тога су јахали у рат као лаки оклопници (*sebelü*). Браћа су посједовала овај тимар до 18. децембра 1475. године, када им је одузет и придодат тимару Вукића Владиваша, оца царског чохадара (коморника), који је Вукић уживао у нахији Загорје.²⁷ Ово није пуко ређање података, већ доказ да је Радоје са нашег стећка био жив још и крајем 1475. године. Међутим, у поименичном херцеговачком попису из 1477. не срећемо га више међу живима, пошто се, умјесто њега, уз име најстаријег Стјепановог сина - војводе Петра - јавља трећи од браће, по имену Вукић.²⁸ То значи да је у времену од краја 1475. до средине децембра 1477. године (када је завршен поименични попис Херцеговачког санџака) морао умријети, или, можда, погинути "добри Радое син воеводе Стипана" који и сада почива "на својој баштини на Батногах". Батноге се и данас називају земљиште од ошанићке цркве св. Петра и Павла до потока Радимље, гдје се налази поменута некропола са стећцима.²⁹ Да су синови војводе Стјепана Милорадовића из рода Храбрена заиста имали стару баштину у Батногама потврђује мулк виноград и баштина које је по влашком обичају уживао Петар војвода, као у мулк виноград и баштина које је, такође по влашком обичају, посједовао најмлађи брат Вукић.³⁰ Истина, село Батноге овдје је забиљежено као подручно Благају, а не Дабру, али да се радило о истом селу показује чињеница да је и код Петра војводе и код Вукића наглашено да је улазило у бивши тимар Вукића, сина Влађа.³¹ Идући трагом имена бившег посједника тимара, у чији је састав улазило село Батноге, пронашли смо међу споменицима радимљске некрополе један стећак који је припадао његовом оцу Влађу. То је, у ствари, споменик у облику саркофага са оштећеним ћошком на сјевероисточној страни на којој је техником урезивања представљен штит са мачем, чији је обод означен плетеним ужетом, а унутрашњост попуњена са четири зракаста круга обичног распореда. Од мача се види крстасти балчак, са округлом

Сличан примјер пружа и натпис у Љусићима код Улога, у коме се помиње "добри Прибислав" - у смислу јунака - који је погинуо за бана Твртка. М. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa*, III, Sarajevo 1964, 48 br. 182.

²⁷ А. Алић, *Sumarni popis Bosne iz 1468/69. godine (Sumarni popis Bosne)* - у рукопису, стр. 328-329.

Рукопис босанског сумарног пописа добили смо на коришћење од академика Симе Ђирковића, чим нас је, као и безброј пута досад, задужио својом несебичном љубазношћу.

²⁸ А. Алић, *Poimenični popis*, 130.

²⁹ М. Vego, *Kulturni karakter nekropole Radimlje*, 325.

³⁰ А. Алић, *Poimenični popis*, 265, 464-465.

Напоменимо и то да је Н. Филиповић (*Vlasi i uspostava timarskog sistema*, 153, 167, 179) погрешно транскрибовао назив села Батноге као Јатноге, које се нигдје данас не помиње под тим именом, већ само као Батноге.

³¹ А. Алић, *Poimenični popis*, 265, 464.

главицом и кругом изнутра, изнад и врх оштрице испод штита. Поврх ликовне представе штита са мачем стоји, са лијеве стране мало окрњен, натпис који гласи:

(Се леж)и и Влачъ Влаховичъ (а сиче ка)ми Ратко Брати-во(н)ичъ.³²

Овај стећак са сличним амблемима на штитовима неких чланова породице Милорадовић-Стјепановић навео је М. Вега на закључак о блиском сродству Влађа Влаховића са катунарима Храбрена и војводама Доњих влаха, у чијој је служби умро послије 1490, а можда и након смрти војводе Радосава Храбрена иза 1500. године.³³ Од свега тога не би се могло прихватити једино вријеме Влађеве смрти, пошто га већ 1477. - када се његов син Вукић јавља као ражаловани тимарник - није било више међу живима.

Својим специфичним изгледом, егзотичним мотивима декоративне израде и заводљивим натписом на себи, претходни стећак "доброг Радоја" је, како изгледа, већ одавно привлачио пажњу људи различитог занимања. Остаје за жаљење што га је, по свој прилици, најраније посетио неки радозналац који се за садржај гроба није интересовао из научних, него из неких других побуда. Очито незадовољан тиме што није нашао тражено, овај бескруполозни "копач блага" је оставио иза себе у општем нeredу све испод подизаног стећка, тако да је научна екипа Земаљског музеја у Сарајеву 1950. могла само да констатује, на жалост не једино, недјело неког несавесног човјека учињено према овом разговорљивом свједуку историје.³⁴

Послије смрти војводе Стјепана Милорадовића наслиједио га је најстарији син Петар. Тешко је одговорити на питање откад је он тачно почео да обавља функцију војводе Доњих влаха и представља ову влашку групацију пред органима државне власти у Босни. У литератури, додуше, стоји забиљежено да је од 1473. до 1486. године вршио дужност катунара влашког рода Храбрена и војводе цјелокупне нахије Доњих влаха.³⁵ Међутим, данас је могуће на основу турске грађе прву границу Петровог војводства помјерити за неколико година унапријед. У сумарном босанском дефтеру из 1468/69. помиње се "тимар војводе Петра, старјешине влаха Хумске и његовог брата Радоја"³⁶, а у поименичном херцеговачком дефтеру из 1475/7. године "џемат Петра војводе - другим именом Храбрена и (другог му) брата Вукића", уз напомену да је поменути Петар тимарник.³⁷ Додајмо овим турским вијестима и обавјештење из пословне књиге Цивана Припчиновића која средином 1477. помиње "Петра Стипановића војводу Доњих влаха" (Petar Stipanovich vojvoda de Dogni Vlaxi).³⁸ Мада у коришћеним изворима не налазимо потврду за то,

³² А. Benac, *Radimlja*, 22, 39.

³³ М. Vego, *Kulturni karakter nekropole Radimlje*, 324.

³⁴ А. Benac, *Radimlja*, 42.

³⁵ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким катунима*, 35.

³⁶ А. Aličić, *Sumarni popis*, 328.

³⁷ А. Aličić, *Poimenični popis*, 130.

³⁸ ХАД: Privata 3b fol. 43, 26. V 1477.

више је него вјероватно да је Петар и прије успостављања турске власти (1465) носио катунарску и војводску титулу коју је преузео директно од оца. Занимљиво је да се мало касније, уз њега, почиње да среће брат му Вукић Храбрена (а не Стјепановић!), такође са титулом војводе иако није обављао функцију никаквог војводе, него је у најбољу руку последице бра-товљеве смрти (1488) могао бити само катунар Храбрена.³⁹

Вратимо се сада обећаној реконструкцији земљишног грунта, који су временом стекли Петар војвода и браћа му Радоје и Вукић - састављеног дијелом од њихових старих имања, која су од раније уживали као баштине, а дијелом од нових посједа добијених од Турака. Поред поменутих винограда и баштина у селу Батоногама, Петар је имао и у празном дијелу села Свитаве у подручју Дабра - коју треба, дакле, разликовати од мезре Свитаве на подручју Почитеља - мулк виноград и баштину, а млађи му брат Вукић само баштину, које су од раније посједовали по влашком обичају.⁴⁰ Све то говори да су браћа Стјепановићи задржали свој старо имање и земље и након тога што је Петар војвода изгубио поменути тимар - састављен од пет села: Сељани, Берковићи, Батоноге, Свитава и Житомислић - у корист Владиваша, оца царског чохадара, крајем 1475. године.⁴¹ Одговор на питање због чега су ова двојица угледних старјешина из влашког рода Храбрена изгубили свој тимар и да ли је тај губитак можда стајао у некој вези са кризом око Попова и Требиња, која је временски коинцидирала управо са њим, мораће сачекати неко боље вријеме, а можда и неког инвентивнијег истраживача. Но, било како било, њихово држање није добило флагрантне форме отпора и непријатељства. У противном, не би се Петар војвода помињао у дефтеру из 1477. као тимарник, нити би добио уносни закуп лађа од Почитеља до мора и, заједно са братом Вукићем, задржао крупан чифтлук на који је плаћао ушурну ренту од 400 акчи.⁴² Вјероватно се овдје ради о чињеници да су Милорадовићи-Стјепановићи у раније вријеме имали своје посједе у предјелима гдје се налазио њихов поменути тимар, на шта указују два села овог тимара - Свитава и Житомислић - којима треба додати и локалитет Војводина у данашњем селу Попрате - прозван тако по војводама из ове породице - и поменути чифтлук у мјесту Тријебањ које је подручно нахији Благај.⁴³ Из свега досад изложеног јасно произилази да су они са својим посједом стеченим још у предосманско вријеме изборили статус домаће властеле која је у турско доба настојала да наслијеђени посјед под видом тимара задржи у својим рукама. У складу са традиционалним ставом према старим посједницима, Турци су сузбијали и тежњу Стјепанових синова да одрже своје бивше баштине,

³⁹ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким катунима*, 35.

⁴⁰ А. Аличић, *Поименични popis*, 265, 465.

⁴¹ А. Аличић, *Sumarni popis*, 329.

⁴² А. Аличић, *Поименични popis*, 130, 362. Упор. Н. Филиповић, *Власи и успостава тимарског система*, 154, 167.

⁴³ Н. Филиповић, *Власи и успостава тимарског система*, 154. О називу и убикацији локалитета Војводина у селу Попратима опширније види: М. Vego, *Kulturni karakter nekropole Radimlja*, 326.

тима што су поменути тимар путем ротације уступили новом спахији Владивашу. Али, речени Петров и Вукићев чифтлук у селу Тријебањ, с друге стране, свједочи да су Турци знали, ако су им то налагали интереси и значај дате личности, правити компромисе са бившим баштиницима којима су у облику чифтлука остављали дио њихових посједа. И даља историја породице Милорадовић-Стјепановић показује да су неки њени агилнији чланови устрајавали у борби за очување бројних посједа разасутих на подручју простране нахије Благај.

Већ 1488. војводе Петра Храбрена (поменутог посљедњи пут с том титулом у мају 1486) није више било међу живима, пошто се 22. маја те године у одлукама дубровачког Сената среће неки Јонус као војвода Доњих влаха, с којим почиње серија Турака или конвертита који ће се у наредним годинама смјењивати на томе дотад у роду Храбрена наслеђиваном положају.⁴⁴ Послије Петрове смрти, најзначајнији међу Храбренима постао је брат му Вукић, са војводском титулом, коју је носио још за живог брата, иако није могао, као што смо већ видјели, обављати дужности веће од функције влашког катунара ни онда када је био у највећем успону друштвене моћи. Да титула војводе с којом се посљедњи пут помиње 1496. Вукић није одговарала функцији војводе коју је до смрти обављао Петар, показује и то што се војводско звање код Вукића налазило испред властитог имена (војвода Вукић), а код Петра иза властитог имена (Петар војвода).⁴⁵

Да је смрт у посљедње вријеме често куцала на врата ове највиђеније доњовлашке породице свједочи и то што је послије "доброг Радоја", а прије Петра војводе, још један њен члан отишао на пут без повратка. На тај немилу догађај и данас подсећа у радимљској некрополи смјештени надгробни споменик у облику малог саркофага са подножјем, израђен од једног комада камена који је пребијен и дјелимично оштећен у предјелу кровне конструкције. На ширим побочним странама стећка удубљена су по четири аркадна ступа са округлим главицама између којих су постављени троугаони испусти, а испод аркадних ступова урезане нише, од којих свака стоји између два ступа. И са југоисточне уже стране су два таква аркадна ступа са по једном нишом испод себе, а са југозападне такође уже стране представљена мушка фигура са потпуно уоквиреном главом (капа? или кацига?), лицем назначеним једним урезаним квадратом, уздигнутом десном и у лакту пресавијеном и подбоченом лијевом руком и урезаним дуплим ћирилским словом В испод сваке руке.⁴⁶

И, најзад, на југозападној страни крова стоји у три реда усјечен натпис сљедеће садржине:

"Азь рабъ б(о)жи Радое Вуковић синоваць воев(о)де Петра".⁴⁷

Саме димензије саркофага (дужина 77 cm, ширина 36 cm, висина 76

⁴⁴ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима*, 35-36 и С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку (Хумска земља)*, Београд 1996, 175.

⁴⁵ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима*, 35.

⁴⁶ А. Венас, *Radimlja*, 8.

⁴⁷ Исто, 9, 39.

cm) и висина уклесане фигуре (55 cm), као и чињеница да изнад њене дигнуте десне руке нема пластичног круга нити у нивоу рамена лијеве руке постављеног лука са стрјелицом - какве фигуралне представе срећемо на стећку "доброг Радоја" и неким другим стећцима ове некрополе - показују да је овог малишана претекла смрт прије него што је успио да направи било какву војничку каријеру.⁴⁸ Па да видимо онда колико је година могао имати у моменту када је умро. Како су, у складу с оновременим обичајима, новорођеној дјечи давана имена умрлих чланова породице, то је и овај дјечарац са стећка морао бити рођен послје смрти очевог брата и свога стрица Радоја - чије је име носио - који се, као што смо то већ напријед рекли, преселио на онај свијет у времену од краја 1475. до краја 1477. године. Посљедњи дио епитафа показује да је покојник био "синовац воев(о)де Петра", што значи да му је други и једини преостали стриц, доњовлашки војвода Петар, био жив када је несрећни јуноша умро. То се морало десити прије маја 1488, пошто тада ни Петра није било више међу живима. У најкраћем, ако је рођен непосредно послје смрти првог стрица и имењака Радоја (почетком 1476), а умро пред сам крај живота другог стрица Петра (почетком 1488), мали Радоје Вуковић - неоспорно син јединог преосталог брата Вукића - могао је имати највише дванаест година када га је смрт задесила, што се савршено поклапа и са визуелно израженом представом његове младости на поментуома стећку. Можда ће од свега остати најспорније то што је поред живог дјечаковог оца - који би по логици ствари требало највише да се стара о подизању синовљевог споменика - на стећку забиљежено само патронимичко презиме Вуковић и далеко снажније истакнута чињеница да је покојник био "синовац воев(о)де Петра" неголи син Радоја.⁴⁹ Али, то ни у ком случају не значи да се ствари у овој истакнутој породици нису и даље одвијале неким својим, једино њеним члановима знаним, токовима.

Иако ојађен губитком двојице браће, и нарочито малољетног сина, Вукић Храбрен је наставио породичну традицију, али, изгледа, са нешто мање угледа него што га је уживао најутицајнији међу њима Петар војвода. Но, и поред тога, његов влашки род није изгубио морално-политички кредит код Републике св. Влаха, о чему свједоче и чести дарови намјењивани појединим његовим члановима.⁵⁰ Вукић се помиње посљедњи пут у изворима 1496, што не значи да није живио и коју годину дуже. Већ почетком 1501. године на њега се чува само посредно успомена, захваљујући дубровачкој одлуци о поклону "синовцу војводе Вукића из Доњих влаха" (пероті воеводе Vochichi de Dogni Vlassi) који је даровао граду осам шкопаца, пет јуница и једну кошуту.⁵¹ Иако дубровачки изво-

⁴⁸ Исто, 9, 31, 32.

⁴⁹ Б. Храбак, *Прилоз дајвовању*, 325-326.

Наравно да не стоји опаска М. Вега (*Kulturni karakter nekropole Radimlja*, 324) да се по овом натпису "даде закључити да је Радојев отац Вук био стриц војводе Петра Милорадовића", пошто се не ради ни о каквом стрицу Вуку већ о рођеном Петровом брату Вукићу.

⁵⁰ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима*, 35.

⁵¹ Исто, 36.

ри не говоре ништа одређено ко је био "синовац војводе Вукића", генеолошка ситуација реконструисана на основу стећака породице Милорадовић-Стјепановић биће нам од велике помоћи. Вукићев брат Радоје, који је умро од краја 1475. до поткрај 1477. године, није оставио никаквог потомства иза себе. О томе, поред осталог, свједочи и чињеница да се на његовом споменику не налази ниједна мања људска фигура, какве се виде уклесане под руком веће фигуре на другим стећцима ове некрополе и, по мишљењу стручњака, представљају насљеднике сахрањених покојника.⁵² Из тога произлази да је поменути "синовац војводе Вукића" могао бити само син његовог другог брата, Петра војводе, коме, без сумње, одговара Вукац Петровић, чије се име помиње такође на једном од радимљских стећака.⁵³ Да је то заиста тако, потврђује и његово патронимичко презиме Петровић - изведено од очевог личног имена Петар - као што је и презиме Вукчевог рођака Радоја Вуковића изведено од очевог личног имена Вукић. То показује да се већ у генерацији Степанових унука - Вукца Петровића и Радоја Вуковића - почиње да губи опште породично презиме Стјепановић, умјесто кога постепено преовлађују патронимичка презимена Петровић и Вуковић, што увелико отежава истраживачу започето праћење генеолошке нити ове значајне породице унутар влашког рода Храбрена.

Због тога се ни будући чланови овог рода не могу довести у чврсту међусобну везу, нити се може утврдити тачан степен њиховог сродства са већ приказаним припадницима породице Милорадовић-Стјепановић. Тако се за неког Ђурђа зна једино да је био "рођак војводе Вукића" (*consanguineo vojvode Vuchichi*)⁵⁴, док се за војводу Радосава Храбрена - чије је тијело сахрањено испод једне од двије плоче смјештене у православној цркви св. Петра и Павла у Ошанићима - може рећи толико да је, попут Вукића, био само војвода по титули.⁵⁵

Сљедећу генерацију Храбрена - према народној традицији - чинили су браћа: спахија Милисав - обновитељ житомислићког манастира 1563 - војвода Радоје - ктитор цркве у Тријебњу 1534 - и Љубисав који је наводно саградио православну цркву св. Петра и Павла у Ошанићима на узвишици са сјеверне стране Стоца.⁵⁶ Народна традиција обично прича једно, а историјски извори нуде нешто друго. На основу тих извора, још је старија историографија утврдила да је спахија Милисав живио тек почетком XVII вијека, од када потиче и његов чувени портрет (са црквом у Житомислићу) који по ношњи неодољиво подсећа на портрет златара Јована Хочанина у манастиру св. Тројице у Пљевљима, што ука-

⁵² А. Венац, *Radimlja*, 6, 8, 12, 34.

⁵³ М. Вега, *Kulturni karakter nekropole Radimlja*, 324.

⁵⁴ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима*, 35.

⁵⁵ Љ. Стојановић, *Сџари српски записи и напјисци*, књ. 1, бр. 397. Упор. Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима*, 36; В. Божићевић, *Власићевска породица Милорадовића-Храбрених*, 147, 153 и В. Нилевић, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pečke patrijaršije (Srpska pravoslavna crkva u BiH)*, Sarajevo 1990, 168.

⁵⁶ Н. Дучић, *Манастир Житомислић*, 62.

зује да је вјековна веза са српским крајевима очувала и овдје континуитет у одијевању.⁵⁷ То далеко позније Милисављево јављање у писаним и ликовним изворима искључује могућност да је био брат поменутог војводе Радоја - обновитеља, а не ктитора цркве св. Николе у Тријебњу - наведеног у чувеном *Поменику* чланова рода Храбрена који је пронађен у манастиру Житомислићу.⁵⁸ Радојеву дјелатност и петнаестак година раније биљежи одобрење дубровачке владе да, уз уобичајену царину, може извести из града 17 лаката каризеја. Будући да се у овој прилици назив војвода везује за помен Доњих влаха и слиједи иза имена (Radoe, voevoda de Dogni Vlasi)⁵⁹ - као некада у случају "Петра Стипановића војводе Доњих влаха" - произлази да је поменути Радоје обављао неко вријеме војводску дужност, иако за април 1521. постоји запис о Турчину Мустафи као доњовлашком војводи.⁶⁰

Послије титуларног војводе Радосава (1505) и Радоја, стварног "војводе Доњих влаха" (1521. и 1534), припадници рода Храбрена се, нарочито од краја XVI вијека, срећу у изворима као спахије. Због све снажнијег притиска Турака, њихове породице су почеле да се иселјавају из старог краја у Русију, а они који су остали у Житомислићу узимају заједничко презиме Љољића и Кузмана, или примају ислам, гдје и данас живе у столачким Дубравама под именом Опијача. На присуство породице Милорадовића-Стјепановића у овим крајевима дуго су подсјећали манастири и цркве у Житомислићу, Ошанићима, Тријебњу и Клепцима за које се држало да су задужбине појединих чланова, иако не највећег, а оно најзначајнијег влашког рода Храбрена на подручју Доњих влаха који су им остављали бројна завјештања у посједима.⁶¹

⁵⁷ В. Божићевећ, *Власијевска породица Милорадовића-Храбрених*, 153; Љ. Којић, *Манасијир Житомислић*, 23-24 и Р. Васић, *О неким видовима средњовековне ношње*, 253-254.

⁵⁸ В. Ђоровић, *Манасијир Житомислић*, 18.

О *Поменику* као релевантном извору за историју манастира Житомислића и извјесним нејасноћама у његовом садржају, уз корисан преглед раније литературе, види опширније: Љ. Којић, *Манасијир Житомислић*, 23-24.

⁵⁹ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима*, 37 и М. Vego, *Kulturni karakter nekropole Radimlja*, 329-330.

⁶⁰ Б. Храбак, *О херцеговачким влашким кайунима*, 36, 37.

⁶¹ Н. Дучић, *Манасијир Житомислић*, 61, 63, 64; В. Божићевећ, *Власијевска породица Милорадовића-Храбрених*, 157-159 и Љ. Којић, *Манасијир Житомислић*, 23-25.

Djuro TOŠIĆ

*LA FAMILLE MILORADOVIC – STJEPANOVIC
DE LA LIGNEE VALAQUE DES HRABRENA*

R é s u m é

Sur la base d'inscriptions sur les monuments funéraires de l'une des plus belles nécropoles médiévales hercégoviennes de Radmilje, puis de l'inventaire nominatif hercégovien datant de 1475-77, des livres de comptes d'un commerçant renommé de Dubrovnik, Dzivan Pripčinovic de la moitié des années soixante-dix du XVème siècle, ainsi que d'autres matériaux de source provenant de Dubrovnik, nous sommes en mesure de présenter l'évolution historique de la famille Miloradovic-Stjepanovic qui, pendant plusieurs siècles, a été le pivot le plus important parmi la dizaine de lignées vivant sur le territoire « Donjih vlaha » (aujourd'hui région des communes de Stolacka, Ljubinska et Bilecka). Plus précisément, nous avons suivi en continuité sa généalogie, en commençant par le chef de lignée de la famille, Milorad (deuxième moitié du XIVème siècle), de son fils le voïvoda Stjepan (première moitié du XVème siècle), les fils de Stjepan : Petar, voïvoda de l'ensemble des Donjih Vlaha, « le bon Radoje » et Vukic (dans le dernier quart du XVème siècle), jusqu'aux petits-enfants : Radoje Vukovic (fils de Vukic) et Vukac Petrovic (fils de Petar), dont ce dernier est mentionné au début du XVIème siècle. Cependant, pour les autres, les membres les plus jeunes de la lignée valaque des Hrabrena – tel un certain Djurdja « cousin du voïvoda Vukic » (consanguineo voyvoda Vuchichi), voïvoda Radosav Hrabrena (1505), voïvoda Radoje (1521 et 1534), Ljubisav et Milisav (début du XVIIème siècle) – on ne peut établir des liens fermes, pas plus qu'on ne peut établir le degré exact de leur parenté avec les membres de la famille Miloradovic – Stjepanovic ci-dessus mentionnés, dont la présence dans ces régions est aujourd'hui rappelée par les monastères et les églises à Zitomislic, Osanici, Trijebnju et Klepci qui furent les fondations de piété de quelques uns de ces illustres Hrabrena.